

PLÓTÍNOS A FILOSOFICKÝ ZPŮSOB ŽIVOTA

Rozhovor Suzanne Stern-Gilletové
s Pavlosem Kalligasem¹

Suzanne Stern-Gilletová: Jak jste se dostal k antické filosofii?

Pavlos Kalligas: Vystudoval jsem nejprve práva a až později jsem předsedal na filosofii. Prvním podnětem k této změně byly semináře k antické filosofii pod vedením profesorky Myrty Dragona-Monachouové. Byla odbornicí na stoickou epistemologii a žačkou A. A. Longa v dobách jeho působení na University College London, kde také získala doktorát. Díky ní můj první kontakt s filosofií ovlivnila analytická tradice.

S. S.-G.: A proč jste se začal zabývat Plótinem?

P. K.: Když nad tím tak přemýšlím, řekl bych, že to mělo dva hlavní důvody, jeden filosofický a druhý osobní. Při studiu filosofie jsem brzy pochopil, že *Enneady* hrály zásadní roli ve vývoji západní filosofie od jejich počátků v myšlení presókratiků až po filosofii církevních otců a jejich pozdějších středověkých následovníků. Plótinós měl také vliv na islámské komentátory a mystickou tradici. *Enneady* jsou proto cenné nejen samy o sobě, ale také jako brána ke křesťanské a islámské myšlenkové tradici, která na ně navazuje. A pak je zde ten druhý, více osobní důvod. Když jsem *Enneady* četl poprvé, byl jsem naprosto zmatený. Tato poměrně typická reakce byla myslím způsobena komplexností Plótinova myšlení a strohostí jeho jazyka. Chtěl jsem pochopit strukturu tohoto systému a důvod, proč je právě taková, a také proč Plótinova argumentace postupuje svým specifickým způsobem, aniž by to vždy vedlo k jasným závěrům. Abych si na tyto otázky dokázal odpovědět, musel jsem se vydat na dlouhou a namáhavou cestu studia, která mě vedla stále dál do minulosti, od tzv. středoplatoniků ke stoikům, různým akademikům, k Aristotelovi, Platónovi, a v některých případech dokonce

¹ Přeloženo podle: P. Kalligas – S. Stern-Gillet, *Interview with Professor Paul Kalligas*, in: *The International Journal of the Platonic Tradition*, 1, 2020, str. 109–114. Pavlos Kalligas působí na Národní a kapodistrijské universitě v Athénách, Suzanne Stern-Gilletová je „honorary research fellow“ na Katedře klasické filologie a starověkých dějin na Victoria University v Manchesteru. – Pozn. red.

až do dob Parmenida. Na této cestě jsem si také musel prohloubit své znalosti recepce řeckého myšlení u latinsky píšících autorů, jako byli Cicero nebo Seneka. Komentář, který jsem napsal, tak nabobtnal právě proto, že jsem dospěl k přesvědčení, že *Enneady* bez pomoci komentářů prakticky nelze plně vytěžít. Tím spíše není bez komentáře a uvedení do jednotlivých pojednání možné vyučovat Plótína v pregraduálním, nebo dokonce postgraduálním studiu, snad jen s výjimkou studentů, kteří již mají poměrně slušné znalosti antického Řecka.

S. S.-G.: Který z Plótínových předchůdců na něj měl kromě „božského Platóna“ největší vliv?

P. K.: Řekl bych, že bývá podceňován Aristotelův vliv na Plótína. Je třeba mít na paměti, že Plótínovým filosofickým učitelem byl na počátku Ammónios Sakkas, stoupenec peripatetické školy. Kromě toho byl Plótínos díky své hluboké znalosti děl Alexandra z Afrodisiady natolik zběhlý v aristotelské tradici, že dokázal aristotelské pozice vyvracet aristotelskými argumenty.

S. S.-G.: Váš olbřímí počín, překlad celých Ennead, Vám dává téměř jedinečný a velmi hluboký vhled do Plótínova způsobu psaní.² Mohl byste se k němu vyjádřit, třeba nám prozradit, co je na něm podle Vás nejcharakterističtější?

P. K.: V první řadě je třeba mít na paměti, že Plótína museli zřejmě Amélios s Porfyriem opakovaně pobízet, aby začal své příspěvky na *synúsiai* (setkáních) pořádaných v jeho škole vůbec zapisovat.³ To značí, že zpočátku asi neměl žádnou zvláštní potřebu psát. O tom, proč se zřejmě nejprve zdráhal své myšlenky zaznamenávat, se můžeme jen dohadovat. Podle mého názoru je klidně možné, že ho od psaní odrazovala četba textů jeho bezprostředních předchůdců. Vezměte si například takové hloupoučké, byť gramaticky správné texty, jako jsou ty od Cassia Maxima Tyria nebo Taura z Beirútu, učence se sklony k prvoplánovému myšlení a pouhé reprodukci Platónových argumentů krok za krokem. Je-li to tak, jak si myslím, pak musel být rozdíl mezi Plótínem a těmito autory do očí bijící. Plótínův styl by v jeho vrcholné formě bylo možné nazvat vznešeným, tedy ve smyslu Longinovy pravé vznešenosti, která

² Píši „téměř jedinečný“, protože profesor R. Ferwerda je, nakolik je mi známo, druhý žijící člověk, který to dokázal. Jeho překlad *Ennead* do holandštiny vyšel v roce 1984.

³ Porfyrios, *Vita Plot.* 5.

„zanechává v duši více potravy pro myšlení, než kolik se slova na první pohled zdají nabízet“.⁴ Jistě, Plótinos má slabší chvílky, a pak umí být nesrozumitelný, příliš kondenzovaný a vůbec si neláme hlavu se syntaxí. Pravidla gramatiky ho opravdu netrápila. Když mu psaní šlo naopak dobře, dokázal skloubit formu sdělení s jeho obsahem, což je znakem všech velkých spisovatelů. I v jinak nezáživné pasáži dokáže náhle využít nějaký jazykový prostředek, který čtenáře mocně zasáhne. Příkladem toho, co mám na mysli, je třeba dojem jakési změny tempa myšlení, který vyvolává pasáž z pojednání III,7(45),3,11–21.⁵ I na Plótina jde o mimořádně dlouhou větu, která obsahuje ne méně než dvanáct participií a jen jedno určité sloveso v aktivu (*eiden*), jehož aktivní význam je ale utlumen, nebo dokonce zcela ochromen tím, že je umístěno mezi dvě s ním příbuzná participia (*idón*). Takovéto nahromadění aktivních participií vytváří dojem myšlení, které překonalo diskursivní charakter vlastní vtělené myslící duši a podařilo se mu dosáhnout statické, atemporní kontemplace vlastní Intelaktu.⁶

S. S.-G.: *V posledních zhruba dvaceti letech se stalo módním spojení „filosofie jako způsob života“, kterým bývají ospravedlňovány různé filosofické nebo polo-filosofické aktivity. Ne všechny však ladí s tím, co pod filosofií jako způsobem života myslel Pierre Hadot („la philosophie est bien avant tout une manière de vivre, mais qui est étroitement liée au discours philosophique“).*⁷ Hadot ostatně není autorem této myšlenky.

4 Longinus, *De. subl.* VII. – Český překlad V. Sládka *O vznešenu* z roku 1931 zde bohužel nelze použít, překládám tedy v duchu Fyfeho překladu citovaného v anglickém originále tohoto rozhovoru. – Pozn. překl.

5 Οὕτω δὴ καὶ συνθεῖς πάλιν αὖ εἰς ἓν ὁμοῦ <ὥστε> εἶναι ζωὴν μόνην, ἐν τούτοις τὴν ἑτερότητα συστέλλας καὶ τῆς ἐνεργείας τὸ ἄπαστον καὶ τὸ ταῦτόν καὶ οὐδέποτε ἄλλο καὶ οὐκ ἐξ ἄλλου εἰς ἄλλο νόησιν ἢ ζωὴν, ἀλλὰ τὸ ὡσαύτως καὶ αἰεὶ ἀδιαστάτως, ταῦτα πάντα ἰδὼν αἰῶνα εἶδεν ἰδὼν ζωὴν μένουσαν ἐν τῷ αὐτῷ αἰεὶ παρὸν τὸ πᾶν ἔχουσαν, ἀλλ’ οὐ νῦν μὲν τότε, αὐθις δ’ ἕτερον, ἀλλ’ ἅμα τὰ πάντα, καὶ οὐ νῦν μὲν ἕτερα, αὐθις δ’ ἕτερα, ἀλλὰ τέλος ἀμερές, οἷον ἐν σημείῳ ὁμοῦ πάντων ὄντων καὶ οὔποτε εἰς ῥύσιν προιόντων, ἀλλὰ μένοντος ἐν τῷ αὐτῷ ἐν αὐτῷ καὶ οὐ μὴ μεταβάλλοντος, ὄντος δ’ ἐν τῷ παρόντι αἰεὶ, ὅτι οὐδὲν αὐτοῦ παρήλθεν οὐδ’ αὖ γενήσεται, ἀλλὰ τοῦτο ὅπερ ἔστι, τοῦτο καὶ ὄντος. – Citováno dle: P. Henry – H.-R. Schwyzer (vyd.), *Plotini opera*, vol. I, Brill 1951. – Pozn. překl.

6 Pro detailní analýzu toho, jak Plótinos stylistickými prostředky dosahuje tohoto efektu, viz P. Kalligas, *The Enneads of Plotinus. A Commentary*, I, Princeton – Oxford, 2014, str. 589 n.

7 P. Hadot, *Qu'est-ce que la philosophie antique?* Paris 1995, str. 19. – Srv. český překlad: „Filosofie je v prvé řadě určitým způsobem života, který je však vždy

Již Emile Bréhier ve své práci z roku 1928, která nese jméno La Philosophie de Plotin, představil Plótína jako „un guide spirituel plutôt qu'un doctrinaire“.⁸ Jak se stavíte k pojetí antické filosofie, které prosvítá za oběma těmito prakticky totožnými výroky?

P. K.: Toto pojetí mi není cizí. Být filosofem znamenalo v antice něco jiného než dnes. Filofofa definovalo zcela zásadně to, koho žákem byl nebo k jaké filosofické škole patřil. Coby člen Akademie v kterékoli z jejich verzí žil platonik jinak než epikúrejec, a život obou se lišil od toho, který vedl některý z Aristotelových komentátorů. Longinos rozděloval filozofy na píšící a nepíšící. Co však ty druhé jmenované, například Sókrata, činilo filozofy? Zjevně to byl jejich specifický způsob života. Pokud jde o Plótína, je třeba mít na paměti, že jako mladík dlouho hledal správného učitele, kterého – jak sám uvádí – našel až v osobě Ammónia Sakky, když slyšel jednu z jeho přednášek.⁹ Je dobré nezapomínat na ty aspekty filozofování, které z něho kdysi dělaly takovýto „způsob života“, a to především dnes, kdy se z filozofie stala téměř výhradně akademická disciplína, ze které lze mít zkoušku a která má své vlastní osnovy a odborné časopisy.

S. S.-G.: Další věc, na kterou bych se Vás ráda zeptala, souvisí jak s Plótínovým stylem psaní, tak s pojetím filozofie jako způsobu života. V poslední době si u mnohých z těch, kdo se Enneadami zabývají filozoficky, všímám určité preference v přístupu k jednotlivým pojednáním. Nerozumí jim ani tolik jako dialogu mezi učitelem a jeho publikem, ale spíše jako souvislé sérii argumentů k nějakému tématu. Kritici tohoto přístupu ale upozorňují na dva důležité problémy. Zaprvé, pochopíme-li všechna tvrzení obsažená v konkrétní kapitole nějakého pojednání jako Plótínova, místo toho, abychom některá z nich připsali jeho kritikům a text pochopili jako dialog, stane se řada z těchto tvrzení prakticky nepochopitelná. Dostáváme se tím jednak do značných obtíží, jednak tím filozoficky dosti ztrácíme. Zadruhé, takový přístup nám brání i v docenění Plótínova specifického stylu. Ztrácíme tím smysl pro jakési vyústění dialogu, kde rozuzlení přináší Plótínovo závěrečné autoritativní slovo.

úzce spjat s filozofickým diskursem.“ P. Hadot, *Co je antická filozofie?*, přel. M. Křížová, Praha 2017, str. 15. – Pozn. překl.

⁸ E. Bréhier, *La Philosophie de Plotin*, Paris 1928, str. 182. – Opravujeme zde nepřesnost obsaženou v anglickém originále rozhovoru, kde je uveden rok vydání 1961. V českém překladu: „spíše duchovního průvodce než filozofa, který by lpěl na budování nauky“. – Pozn. překl.

⁹ Porfyrios, *Vita Plot.* 3.

P. K.: I když s argumentačním jádrem této kritiky v podstatě souhlasím, rád bych ji doplnil o následující. Je totiž třeba brát velmi vážně specifické okolnosti, za nichž Plótinova pojednání vznikala. Jak uvádí Porfyrios, byla vytvořena jako odpovědi na díla, která se četla a důkladně diskutovala na Plótinových seminářích. To klade na komentátora nárok zrekonstruovat intelektuální prostředí, ve kterém tyto diskuse probíhaly, a pokusit se rozeznat, co z Plótinovy pozice pouze odráží tradiční pohled na danou problematiku, a co je na ní originální. Spíše než aby se snažil systematicky představit svou vlastní filosofii, pokouší se Plótinus ve většině svých děl řešit aporie, do nichž se dostane každý, kdo se snaží pochopit platonismus jako koherentní sadu nauk. Jeho způsob filosofování byl tedy v tomto smyslu učený, ačkoli nikdy neuvádí bezprostřední zdroje, které jeho myšlení stimulovaly. To jsou pak hádanky, které musí rozluštit komentátor.

S. S.-G.: Napadne Vás nějaký aspekt Plótinovy filosofie, na který jste v průběhu psaní svého komentáře k Enneadám změnil názor? V poslední době vyšlo několik studií, které tvrdí, že Plótinus vděčil gnostikům za víc, než by byl ochoten připustit v době, kdy psal pojednání II,9 [Proti gnostikům – pozn. překl.]. V prvním díle svého komentáře jste se proti tomuto názoru vymezil dost ostře.

P. K.: Plótinus nepochybně gnostiky považoval za prubířský kámen svého pojetí platonismu, a to zejména proto, že zdánlivě vycházeli z týchž Platónových spisů, které považoval za zásadní i on sám. Mám na mysli dialogy jako *Timaios*, *Faidros*, *Faidón*, *Parmenidés* nebo *Druhý list*, který je také Platónovi připisován. Považoval za důležité odlišit svou pozici od postoje, který se k smyslově vnímatelnému světu a společnosti stavěl odmítavě až nepřátelsky, jak to podle něj dělali gnostici. Jeho protignostický (a pravděpodobně i protikřesťanský) postoj se ale držel na čistě teoretické rovině, na které bojoval s tím, co považoval za zásadní omyly jejich světónázoru. Promyšlení tohoto světónázoru vyžadovalo vážná filosofická zkoumání týkající se mimo jiné témat, jako je prozřetelnost a svobodná vůle, Erós jako hybná síla pohybu k Dobru prostupující lidskou existenci či otázka konstitutivní role ctnosti pro naplnění lidského údělu ve světovém řádu.

S. S. G.: Čemu máte v plánu se v budoucnu pracovně věnovat?

P. K.: Stále se zabývám zhodnocením Plótinova působení na islámskou mystickou tradici, která mě velmi zajímá. V nedávné době (2018) jsem dokončil novořecký překlad filosofického románu Abú Bakra ibn

Tufajla, andaluského spisovatele, filosofa a lékaře. Konkrétně šlo o spis *Hajj ibn Jaqzán*¹⁰, ke kterému jsem napsal i komentář. Jde o příběh chlapce, který vyrostl na pustém ostrově bez kontaktu s jinými lidmi a který sám od sebe dospěl k poznání toho, čemu „civilizovaný“ svět říká věda. Dospěl k náhledu světa jako „jedné velké bytosti“ a následně zažil mystické zjevení, to vše bez jakéhokoli vnějšího vlivu. Když se v padesáti letech dostane do společnosti, je hluboce zklamán tím, jak její lidé přijímají – nikdo ho neposlouchá. Rozhodne se proto vrátit do léčivé samoty svého ostrova. Tento, jak se mi v řadě ohledů zdá, velmi plátónovský román, měl značný vliv nejprve na islámské myšlení, zejména na Ibn Rušdu, a později i na to evropské, stejně jako na evropskou literaturu. Kromě mého zájmu o tyto věci se nyní vracím ke zkoumání počátků této filosofické tradice v díle samotného Platóna.¹¹

Přeložil Ota Gál

¹⁰ Řecky vyšlo pod názvem *Ho Dromos tú Logú*; česky: Abú Bakr ibn Tufajl, *Živý, syn Bdíciho*, přel. I. Hrbek, Praha 2011². – Pozn. překl.

¹¹ Tento překlad byl podpořen programem Univerzitní výzkumná centra UK č. UNCE/HUM/016.“